

**การเคลื่อนย้ายของ
แรงงานทักษะสูงในไทย:
การเคลื่อนย้าย การเคลื่อนที่
และการเคลื่อนย้ายเสมือน**

จันทน์ เจริญศรี

ความนำ

ในบทความนี้ผู้เขียนต้องการเสนอว่า การเข้าใจการเคลื่อนย้ายของแรงงานทักษะสูงในไทยภายใต้กรอบแนวคิดเรื่องการย้ายถิ่นมีข้อจำกัดที่ทำให้เรามองไม่เห็นธรรมชาติของการเคลื่อนย้ายของแรงงานกลุ่มนี้ เนื่องจากธรรมชาติของการทำงานที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้แรงงานทักษะสูงสามารถขยายเครือข่ายการกระทำข้ามพื้นที่ได้อย่างกว้างขวางมากขึ้นโดยไม่จำเป็นต้องโยกย้าย และในทางกลับกัน แม้เมื่อแรงงานทักษะสูงมีการโยกย้ายทางกายภาพ การโยกย้ายนี้ก็มีความแตกต่างจากการย้ายถิ่นเดิม กล่าวคือ แรงงานทักษะสูงมีอำนาจที่จะปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมของประเทศปลายทางได้อย่างมาก จนกระทั่งการย้ายถิ่นของแรงงานกลุ่มนี้อาศัยการปรับตัวน้อยมาก โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับการย้ายถิ่นของคนกลุ่มอื่นๆ ที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมน้อยกว่าพวกเขา โดยลักษณะเด่นดังกล่าว ผู้เขียนจึงเสนอว่า ควรต้องมองการเคลื่อนย้ายของแรงงานทักษะสูงภายใต้กรอบแนวคิดของกระบวนทัศน์การโยกย้าย (mobility paradigm) มิเช่นนั้นเราจะมองไม่เห็นการโยกย้ายในลักษณะแรก คือการเคลื่อนย้ายโดยไม่เคลื่อนที่ (virtual mobility) หรือเห็นภาพที่ไม่สมบูรณ์ของการเคลื่อนย้ายในลักษณะที่สอง คือเคลื่อนที่โดยไม่เคลื่อนย้าย (mobile virtuality)

ผู้เขียนจะนำเสนอประเด็นเหล่านี้ผ่านกรณีศึกษาของแรงงานทักษะสูงในไทย โดยเฉพาะแรงงานทักษะสูงชาวญี่ปุ่นที่เคลื่อนย้ายผ่านเครือข่ายบริษัท เพื่อแสดงให้เห็นว่า การศึกษาการย้ายถิ่นของแรงงานทักษะสูงไม่ควรมุ่งเน้นที่ตัวผู้ย้ายถิ่นมากเกินไป แต่ความเปลี่ยนแปลงของเมืองปลายทาง

ทาง เครือข่ายของคน สิ่งของ การสื่อสาร และสาธารณูปโภคที่ตัดข้ามพื้นที่นี้ ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของระบบการโยกย้ายระบบเดียวกัน และอาจประกอบกันเป็นโครงสร้างที่กลมกลืนประสพการณ์ ความสั่นไหวของการเคลื่อนย้ายที่ตัดข้ามพื้นที่ทางกายภาพ

การศึกษาแรงงานทักษะสูงมักถูกมองว่าเป็นประเด็นศึกษาย่อยภายใต้กรอบการศึกษาการย้ายถิ่น ซึ่งนำไปสู่การเพ่งความสนใจไปที่จุดตั้งต้นและจุดหมายปลายทางของการเคลื่อนย้าย พลังทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่ผลักดันให้เกิดการเคลื่อนย้าย การปรับตัวเข้าสู่สังคมปลายทาง อัตลักษณ์ ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่ง หรือการปรับตัวต่อรองทางวัฒนธรรม ฯลฯ แม้ในระยะหลังจะมีการแนะนำแนวคิด “สนามสังคมข้ามพรมแดน” (transnationalism) ก็ยังคงเป็นการมองความสัมพันธ์ที่ข้ามกลับไปกลับมา ระหว่างจุดสองจุด และแม้การเน้นที่จุดสนใจในลักษณะดังกล่าวจะช่วยให้เกิดงานวิจัยที่สร้างความเข้าใจในหลายด้าน แต่สิ่งที่ถูกกลืนหายไปภายใต้มุมมองแบบนี้ก็คือ เนื้อหาของเส้นที่เชื่อมระหว่างจุดสองจุดดังกล่าว หรือ การเคลื่อนย้ายในตัวเอง (Cresswell, 2006, p.2) ในบทความนี้ผู้เขียนต้องการศึกษาแรงงานทักษะสูงจากกระบวนการเคลื่อนย้าย และจะกล่าวถึงนัยสำคัญจากการทดลองมองจากมุมมองดังกล่าว อันได้แก่ ข้อแรก กระบวนการเคลื่อนย้ายไม่เน้นที่ตัวผู้ย้ายถิ่น แต่สนใจการก่อตัวของความสัมพันธ์ระหว่างผู้ย้ายถิ่น ข้อมูล และพื้นที่ ข้อสอง สืบเนื่องจากข้อแรก คอนเซ็ปต์สำคัญเช่น ความสั่นไหว แรงเสียดทานที่กระบวนการเคลื่อนย้ายนำมาใช้ทำให้เห็นความสัมพันธ์ในเชิงพื้นที่แบบใหม่ที่ทั้งตัดข้ามและอิงอยู่กับพื้นที่ทางกายภาพ ในส่วนหลังนี้ผู้เขียนจะเชื่อมโยงกระบวนการเคลื่อนย้ายเข้ากับแนวคิดการสลายและสร้างเส้นเขตแดนใหม่ (deterritorialization and reterritorialization) และรูปธรรมความเป็นวงจรมืดของแรงงานทักษะสูง

กระบวนการเคลื่อนย้ายมีความแตกต่างจากกระบวนการข้างต้น ในแง่ที่ไม่ได้มองการเคลื่อนที่ว่าหลุดแยกจากความหมายที่ผลิตสร้างโดยอำนาจ และมีผลต่อประสบการณ์ของการเคลื่อนย้ายที่แตกต่างกันไปในคนแต่ละกลุ่ม เพื่อเสนอแนวคิดดังกล่าว ทิม แครสเวลล์ (Tim Cresswell) จึงขยายความให้เห็นความแตกต่างระหว่างการเคลื่อนที่ (movement) และการเคลื่อนย้าย (mobility) ว่า การเคลื่อนที่คือ การเคลื่อนย้ายที่ถูกมองแยกขาดออกจากบริบทเชิงอำนาจ ในแง่นี้การเคลื่อนที่จึงสัมพันธ์กับที่ตั้งในแบบเดียวกับที่การเคลื่อนย้ายสัมพันธ์กับสถานที่ ความแตกต่างอยู่ที่ “คำ” ชุดหลังเน้นการไม่อาจแยกออกจากกันได้ระหว่างการเคลื่อนที่กับความหมายและอำนาจ ซึ่งมีส่วนกลมกล่อมประสบการณ์ต่อการเคลื่อนที่ให้ไหลลื่น รวดเร็ว หรือเติมไปด้วยแรงเสียดทาน (Cresswell, 2006, p.3) เขายังเสนอต่อไปอีกว่า การเคลื่อนย้ายประกอบด้วย 3 มิติ คือ คนเคลื่อน ความหมายของการเคลื่อนที่ และประสบการณ์ของการเคลื่อนที่ ในแง่นี้ การเคลื่อนย้ายจึงไม่จำเป็นต้องมาพร้อมกับการเคลื่อนที่เสมอไป และในทางกลับกันการเคลื่อนที่ก็ไม่จำเป็นต้องมาพร้อมกับการเคลื่อนย้าย

เพื่อให้เห็นภาพ ผู้เขียนขอยกตัวอย่างกรณีของการเคลื่อนย้ายโดยไม่เคลื่อนที่ เช่น คอร์สการอบรมทางไกลทั้งหลายผ่าน MOOC หรือ massive open online course ที่มีการส่งผ่านความรู้ อิทธิพล และโลกทัศน์โดยที่แรงงานทักษะสูงอย่างพวกนักวิชาการทั้งหลายไม่จำเป็นต้องเคลื่อนที่ แต่เกิดการเคลื่อนของความหมายและอาจจะส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงจินตนาการที่ต่อมามีผลที่เป็นรูปธรรมเชิงปฏิบัติเพิ่มขึ้น ในทางกลับกัน การเคลื่อนที่โดยไม่เคลื่อนย้ายก็อาจจะเกิดขึ้นได้ในกรณีที่ผู้ย้ายถิ่นมีอำนาจในทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมมาก จนเขาสามารถจัดการสภาพแวดล้อม ณ จุดหมายปลายทางให้มีลักษณะตามที่เขาค้นเคยมาจากต้นทาง จนกระทั่งการเคลื่อนที่ของเขาไม่เรียกร้องการปรับตัวมากมายนัก

ในกรณีหลังนี้เราจะเห็นว่าไม่มีมิติของการเคลื่อนที่ แต่ความหมายของการเคลื่อนที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ส่งผลให้ประสบการณ์ต่อการเคลื่อนที่เป็นประสบการณ์ที่ราบรื่นและเรียกร่องการปรับตัวน้อย ผู้เขียนเรียกกรณีแรกว่าภาวะเสมือนเคลื่อนที่ (*mobile virtuality*) และเรียกกรณีหลังว่าการเคลื่อนย้ายเสมือน (*virtual mobility*)

ในบทความนี้ผู้เขียนจะเสนอประเด็นดังกล่าวผ่านกรณีศึกษาจากข้อมูลสนามเบื้องต้นของงานวิจัยเรื่อง “แรงงานทักษะสูงในไทย: การศึกษาเบื้องต้น” ที่ผู้เขียนทำร่วมกับณัฐจรี สุวรรณภักดิ์ โดยจะเริ่มจากการกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างแรงงานทักษะสูงกับการเคลื่อนย้าย พื้นที่ศรีราชา จากนั้นจะเชื่อมโยงประเด็นเรื่องเครือข่ายของเมืองจากแนวคิดของซาสเกีย ซาสเซน (*Saskia Sassen*) เข้ากับแนวคิดเรื่องการเคลื่อนที่โดยไม่เคลื่อนย้าย และลักษณะที่เป็นวงจรปิดของการเคลื่อนย้ายทั้งในเชิงสังคมและกายภาพของแรงงานทักษะสูง บทความนี้จบด้วยการประเมินการใช้กรอบแนวคิดเรื่องการเคลื่อนย้ายว่าเปิดมุมมองในการศึกษาแรงงานทักษะสูงอย่างไร

แรงงานทักษะสูงกับการเคลื่อนย้าย

ไม่มีนิยามที่เห็นพ้องต้องกันว่าแรงงานทักษะสูงคือใคร แต่ในการศึกษาที่ผ่านมามักจะใช้องค์ประกอบ 2 อย่างประกอบกัน คือ 1) มีการศึกษาในระดับอุดมศึกษา 2) ใช้ความชำนาญเฉพาะทางในการทำงาน (*Salt, 1997, p. 6*) เหตุที่ไม่สามารถใช้นิยามใดหนึ่งได้ ก็เพราะในความเป็นจริงเราอาจจะพบว่าผู้ที่มีการศึกษาระดับอุดมศึกษาแต่ไปประกอบอาชีพที่ไม่ใช้ทักษะในประเทศปลายทางที่เศรษฐกิจดีกว่า เช่น ผู้มีปริญญาด้านกฎหมายจากไปแล่นดท์ที่ไปลากรถอยู่ในลอนดอน หรืออาจจะมีผู้ทำงาน

โดยใช้ความชำนาญเฉพาะทางที่ไม่ได้มีการศึกษาถึงระดับอุดมศึกษา แต่สิ่งสมประสงค์จากการทำงานจนเป็นผู้บริหารระดับสูงก็เป็นได้ ด้วยเหตุนี้การนิยามอย่างหลวมๆ ไว้ก่อนจึงมีประโยชน์กว่า โดยอาจปรับนิยามให้แคบเข้าเมื่อทำการศึกษาในพื้นที่จริง ตามธรรมชาติของแรงงานทักษะสูงในพื้นที่นั้นๆ

นอกเหนือจากการนิยามคุณลักษณะ เราอาจเริ่มจากรูปธรรมของแรงงานทักษะสูงที่พบได้ในโลกปัจจุบัน เมื่อพูดถึงแรงงานทักษะสูง เราอาจนึกถึงคน 4 กลุ่มหลักๆ ได้แก่ 1) ผู้บริหารระดับสูงที่เคลื่อนย้ายผ่านบริษัทข้ามชาติ 2) ผู้เชี่ยวชาญหรือนักวิชาชีพ 3) นักการเมือง นักการทูต พ่อค้า และ 4) กลุ่มคนทำงานสร้างสรรค์ เช่น ศิลปิน นักออกแบบ ภัณฑารักษ์ ที่ทำอาชีพอิสระและสามารถจะเลือกทำงานที่ไหนก็ได้ในโลก อันเนื่องมาจากลักษณะของคนทั้ง 4 กลุ่มนี้ ทำให้มีการให้นิยามแรงงานทักษะสูงที่น่าสนใจและแตกต่างออกไปจากการนิยามโดยอิงระดับการศึกษาและงานที่ทำ นั่นคือการกล่าวถึง 2 มิติหลักของการเป็นแรงงานทักษะสูงคือ ประการแรก การเป็นแรงงานทักษะสูงหมายถึงการเป็นกลุ่มคนที่มีการโยกย้ายในระดับนานาชาติเพื่อทำงาน ความรู้ทางเทคนิคคือสิ่งที่ในท้ายที่สุดแล้วเป็นการประกอบสร้างทางวัฒนธรรมที่รวมเอาความเป็นนานาชาติเข้าเป็นองค์ประกอบหนึ่งด้วย อาทิ ความสามารถในการใช้ภาษาอังกฤษที่เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงการมีคุณสมบัติที่ข้ามวัฒนธรรม ประการที่สอง แรงงานทักษะสูงคือผู้มีและเป็นตัวแทนของความรู้ที่ถ่ายทอดออกมาเพื่อเป้าหมายทางเศรษฐกิจ (Yeoh & Lam, 2016, p.4; Sassen, 2005) ในนิยามใหม่นี้แม้จะเน้นความรู้แต่ก็ลดความสำคัญของการศึกษาอย่างเป็นทางการลงพร้อมๆ กับที่เริ่มเชื่อมโยงแรงงานทักษะสูงเข้ากับโลกาภิวัตน์มากขึ้นด้วย โหยวและแลม นักวิชาการด้านการย้ายถิ่นจึงเสนอว่า “แรงงานทักษะสูงคือกลุ่มที่มีระดับการโยกย้ายสูงโดยนิยาม” (Yeoh & Lam, 2016,

p. 15) เพื่อชี้ให้เห็นความสัมพันธ์พิเศษระหว่างแรงงานทักษะสูงกับการเคลื่อนย้าย

ในปัจจุบัน เริ่มมีข้อถกเถียงว่า แรงงานทักษะสูงอาจจะไม่จำเป็นต้องเคลื่อนย้าย เนื่องจากการส่งผ่านความรู้สามารถทำได้ผ่านสื่อทางไกล และองค์กรในสมัยหลังเริ่มหันมาใช้แรงงานทักษะสูงในท้องถิ่นผ่านการควบคุมทางไกลมากขึ้น นอกจากนี้ หากพิจารณาแรงงานทักษะสูงทั้ง 4 กลุ่ม จะพบว่า การเคลื่อนย้ายเป็นส่วนหนึ่งของงาน 3 ใน 4 กลุ่มอยู่แล้ว (นั่นคือ 1) ผู้บริหารระดับสูงของบริษัทข้ามชาติ 2) นักการเมือง นักการทูต และ 3) กลุ่มคนทำงานสร้างสรรค์ที่เป็นกลุ่มอาชีพอิสระ เช่น ศิลปิน ภัณฑารักษ์) ในขณะที่กลุ่มสุดท้ายคือกลุ่มผู้เชี่ยวชาญหรือนักวิชาชีพก็มีลักษณะงานที่ไม่ติดกับพื้นที่ และค่อนข้างมีอิสระที่จะทำงานที่ไหนก็ได้ พวกเขามีทักษะที่สามารถใช้ประโยชน์ได้ในหลายพื้นที่ ประกอบกับมีทุนทางวัฒนธรรมที่เอื้อต่อการปรับตัวเมื่อต้องไปใช้ชีวิตในวัฒนธรรมอื่น จึงทำให้แรงงานกลุ่มนี้มีศักยภาพในการเคลื่อนย้ายสูง นอกจากนี้ในปัจจุบันเมืองหลัก ๆ ในโลกต่างก็แข่งขันกันปักหมุดเพื่อที่จะเป็นเมืองรุ่มรวยวัฒนธรรมผ่านการสร้างพิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ หรือเป็นเจ้าของภาพเทศกาลดนตรี ภาพยนตร์ เพื่อดึงดูดผู้พำนัก (residents) “ที่มีคุณภาพ” ซึ่งส่วนหนึ่งก็คือแรงงานทักษะสูง¹

อย่างไรก็ดี หากเราหันมามองแรงงานทักษะสูงในกรอบของกระบวนการเคลื่อนย้าย การเคลื่อนย้ายจะต้องถูกทำความเข้าใจไปพร้อม ๆ กับ

¹ ประเทศไทยอาจจะยังไม่ฟันธงนโยบายเรื่องนี้ชัดเจนนัก แต่ในหลายพื้นที่เริ่มมีการปรับนโยบายเคลื่อนย้ายจากการดึงดูดนักท่องเที่ยวที่รัฐเป็นผู้ริเริ่ม ไปสู่การดึงดูดผู้พำนักโดยมีเมืองเป็นผู้เล่นสำคัญ ซึ่งแน่นอนว่าปัญหาส่วนหนึ่งมาจากการบริหารในไทยที่ขาดการกระจายอำนาจและให้อิสระกับเมืองในการบริหารจัดการ

ความหมาย และประสบการณ์การเคลื่อนย้าย (Cresswell, 2010) คำถามที่ตามมาจึงเป็นว่า การเคลื่อนย้ายของคนกลุ่มนี้ต่างจากการเคลื่อนย้ายของคนกลุ่มอื่นอย่างไร ถูกกล่อมเกลามากกว่าหรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจอย่างไร และส่งผลให้แรงงานทักษะสูงรับรู้ประสบการณ์การเคลื่อนย้ายของตนว่าอย่างไร นอกจากนี้ ในกรอบของการเคลื่อนย้ายศึกษาจะมองการเคลื่อนย้ายว่าหมายรวมถึง “ความเป็นไปได้ จินตนาการ ความสามารถที่จะเคลื่อนย้าย มากกว่าแค่การเคลื่อนที่ที่เกิดขึ้นจริง” (Sheller & Urry, 2006) ภายใต้กรอบแนวคิดนี้เราจึงไม่จำเป็นต้องมองการเคลื่อนย้ายของแรงงานทักษะสูงว่าเป็นการย้ายถิ่นจริงๆ แต่อาจจะหมายถึงการส่งผ่านอิทธิพลผ่านการควบคุมทางไกลด้วยก็ได้

ในทางกลับกัน กระบวนทัศน์การเคลื่อนย้ายยังเสนออีกว่า การย้ายถิ่นอาจจะมีความหมายต่างกันไปสำหรับคนแต่ละกลุ่ม โดยมีอำนาจที่ไม่เท่าเทียมแสดงออกผ่านการจัดการสภาวะแวดล้อมในการย้ายถิ่นด้วยก็ได้ กล่าวคือ ผู้มีอำนาจมากอาจจะย้ายถิ่นโดยไม่ต้องปรับตัวอะไรเลย เพราะสามารถจัดการสภาวะแวดล้อมในทุกที่ที่เธอเดินทางไปให้ไม่แตกต่างจากบ้านมากนัก เราจะเห็นสภาพแบบนี้ได้ในหมู่ผู้บริหารของบริษัทข้ามชาติที่ต้องเดินทางตลอดเวลา แต่การเดินทางกลับมีผลกระทบต่อชีวิตพวกเขา น้อยมาก เพราะทุกที่ที่เธอไป เธอไปพำนักในโรงแรมในเครือเดิมๆ ที่มีสภาพแวดล้อมคล้ายกันในทุกประเทศ ตรงข้ามกับผู้เคลื่อนย้ายที่ไร้อำนาจที่นอกจากจะเลือกหรือไม่เลือกเดินทางไม่ได้แล้ว ยังไม่สามารถจัดการกับสภาพแวดล้อมในที่ๆ พวกเขาเดินทางไปได้อีกด้วย เช่น กรณีของผู้ถูกบังคับย้ายถิ่น ผู้ลี้ภัย ฯลฯ

ความไม่เท่าเทียมทางอำนาจนี้ยังแสดงออกผ่านการเป็นผู้ถูกหรือไม่ถูกรัฐบาลายทางจัดการในทางใดทางหนึ่งอีกด้วย จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับแรงงานทักษะสูงในไทย ผู้เขียนพบว่าไม่ได้มีการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับ

ผู้ย้ายถิ่นกลุ่มน้อยอย่างเป็นระบบ² สะท้อนให้เห็นว่า ประเทศไทยไม่เห็นความจำเป็น ต้องเก็บข้อมูลเกี่ยวกับแรงงานทักษะสูง ซึ่งความไม่สนใจนี้เกี่ยวข้องกับ จุดยืนทางอุดมการณ์ คือรัฐไม่ได้มองเห็นว่าแรงงานทักษะสูงเป็นปัญหา ต่างจากผู้ลี้ภัยหรือแรงงานข้ามชาติ ที่รัฐพยายามจำกัดควบคุม³ ในทาง ตรงกันข้าม ในหลายประเทศมีนโยบายพิเศษสำหรับดึงดูดคนกลุ่มนี้โดยเฉพาะ เช่น สิงคโปร์ (ดู Yeoh & Lam, 2016) หรือในกรณีประเทศไทย นอกจากการอำนวยความสะดวกอย่างเป็นระบบผ่านมาตรการส่งเสริมการลงทุนโดยใช้นโยบายส่งเสริมการลงทุนของภาคเอกชนที่ริเริ่มเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2497 ผ่านคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (BOI) ประกอบกับการมีโครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก⁴ หรือ Eastern Seaboard Development Program (ESB) เกิดขึ้นในรัฐบาลของ “พล.อ. เปรม ติณสูลานนท์” ใน พ.ศ. 2525 ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525–2529) เพื่อหวังสร้างพื้นที่อุตสาหกรรม ขนาด 8.3 ล้านไร่ รองรับทุนต่างชาติที่จะเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณนั้นเป็นฐาน

² แม้ว่าจะมีมาตรการอำนวยความสะดวกให้กับแรงงานทักษะสูงบางกลุ่ม เช่น กลุ่มที่ย้ายถิ่นผ่านเครือข่ายบริษัทข้ามชาติ แต่แรงงานทักษะสูงอีกหลายกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่ม ครุสอนภาษาชาวต่างชาติไม่ได้ถือใบอนุญาตทำงาน แต่ถือวีซ่าท่องเที่ยว โดยที่รัฐไทย ก็ไม่ได้พยายามดำเนินการใดๆ กับคนกลุ่มน้อยอย่างเป็นระบบ สะท้อนให้เห็นว่า ประเทศไทย ไม่ได้มองคนกลุ่มนี้ว่าเป็นปัญหา

³ จากข้อมูลตามรายงานขององค์การการย้ายถิ่นนานาชาติ (Huguet, 2014) ไม่ได้มีการ เก็บข้อมูลของแรงงานทักษะสูงโดยแยกออกจากแรงงานมีทักษะ (กรณีหลังรวมกลุ่ม อาชีพบริการ แรงงานมีทักษะภาคเกษตรและประมงไว้ด้วย)

⁴ ข้อมูลจากเว็บไซต์คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน (http://www.bo.go.th/index.php?page=what_we_do เข้าถึงเมื่อ 27 เมษายน 2560)

การผลิต⁵ ทำให้มีการกระจุกตัวของแรงงานทักษะสูงชาวต่างชาติในบริเวณดังกล่าวเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ โดยมีชาวญี่ปุ่นเป็นกลุ่มใหญ่ที่สุด (Huguet, 2014, p. 3) แต่ก็ไม่ได้มีการดำเนินการเรื่องนี้อย่างจริงจังแต่อย่างใด ยิ่งไปกว่านั้น นโยบายดังกล่าวยังมีจุดสนใจอยู่ที่ “การดึงดูดทุน” มากกว่าผู้ย้ายถิ่น⁶

หรือเมื่อดูข้อมูลจากองค์กรข้ามชาติ อย่างหน่วยงานเกี่ยวกับการย้ายถิ่นของสหประชาชาติ เช่น องค์กรแรงงานระหว่างประเทศ (ILO) หรือ หารือองค์การระหว่างประเทศเพื่อการโยกย้ายถิ่นฐาน (IOM) ก็พบว่า ข้อมูลเกี่ยวกับการย้ายถิ่นของแรงงานทักษะสูงนั้น ไม่ถูกมองเห็นเช่นกัน ทั้งนี้เพราะนิยาม “ผู้ย้ายถิ่น” ที่หน่วยงานเหล่านี้ใช้ คือ ผู้ที่พำนักอาศัยในประเทศอื่นเป็นเวลา 1 ปีขึ้นไป ดังนั้นแรงงานทักษะสูงที่มีระดับการเคลื่อนย้ายสูง (highly mobile) จึงมักไม่ถูกรวบรวมไว้ในฐานข้อมูล เป็นเหตุให้เมื่อเร็ว ๆ นี้ สตีเวน เวิร์ตเวค (Steven Vertovec) ได้เสนอไว้ในบทความอันทรงอิทธิพลของเขาที่ชื่อ “Super-diversity and Its Implications” (2007) ว่า หากเรามองว่าแรงงานทักษะสูงคือผู้ที่เคลื่อนย้ายสูง การเก็บข้อมูลแบบเดิม ๆ เช่นประเทศต้นทาง ประเทศปลายทาง อาจจะไม่สะท้อนให้เห็นแบบแผนการเคลื่อนย้ายที่แท้จริง เพราะไม่ใช่การวัด “ระดับการโยกย้าย”⁷

⁵ ข้อมูลจากเว็บไซต์ เหมราช อีสเทิร์น ซีบอร์ด http://www.hemaraj.com/page/industrial_hemaraj_eastern_seaboard_industrial_estate.asp?lang=th เข้าถึงเมื่อ เมื่อ 27 เมษายน 2560)

⁶ ในปัจจุบัน รัฐบาลทหารซึ่งมีจินตนาการเชื่อมโยงกับยุคโชติช่วงชัชวาลสมัย พล.อ.เปรม ได้พยายามกลับไปขยายการลงทุนโดยดึงดูดทุนญี่ปุ่นในภูมิภาคนี้อีกครั้ง

⁷ ในงานวิจัยของผู้เขียนและณัฐจรี สุวรรณภักดิ์ จึงวัดระดับการโยกย้าย โดยให้ผู้ตอบแบบสอบถามระบุประเทศที่พำนักอาศัยเกิน 6 เดือนในรอบ 5 ปีที่ผ่านมา และพบว่า

การเคลื่อนย้ายของแรงงานทักษะสูงในไทย: การเคลื่อนย้าย การเคลื่อนที่ และการเคลื่อนย้ายเสมือน

ในแง่หนึ่ง ข้อมูลจากองค์การระหว่างประเทศเพื่อการโยกย้ายถิ่นฐานจึงน่าจะเป็นตัวเลขที่ต่ำกว่าที่เป็นจริง อีกทั้งยังน่าจะมองข้ามแรงงานทักษะสูง 2 กลุ่มสำคัญคือ กลุ่มครูสอนภาษาที่มีลักษณะกึ่งเดินทางกึ่งท่องเที่ยว และถูกดึงดูดให้เข้ามาประเทศไทยด้วยเหตุผลเรื่องวิถีชีวิต การมีคู่รักชาวไทย และความรู้สึกได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากคนไทย (Howard, 2009) จนถึงผู้บริหารระดับสูงของเครือข่ายบริษัทข้ามชาติที่มีระยะการพำนักสั้น ระดับการเคลื่อนย้ายสูง

พื้นที่ศรัทธาอันเนื่องมาจากการเข้ามาพักอาศัยของคนญี่ปุ่น

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า จากข้อมูลเท่าที่ปรากฏ แรงงานทักษะสูงกลุ่มใหญ่ที่สุดในไทยคือชาวญี่ปุ่น และโดยส่วนใหญ่แล้วจัดอยู่ใน 2 ประเภทหลักคือ 1. ผู้จัดการและเจ้าหน้าที่ระดับสูง 2. นักวิชาชีพ (Huguet, 2014, p. 2) โดยเมืองหนึ่งที่มีชาวญี่ปุ่นอาศัยอยู่หนาแน่นคือศรัทธา⁸ ในส่วนนี้

แรงงานทักษะสูงจำนวนมากในไทยระบุประเทศที่ตนพำนักเกิน 6 เดือนกว่า 3 ประเทศในรอบ 5 ปี แบบแผนเช่นนี้มีความสำคัญ เพราะการมีประสบการณ์ในฐานะผู้พำนักให้คุณสมบัติสำคัญข้อหนึ่งของแรงงานทักษะสูง คือ การเป็นผู้มีความสามารถในการปรับตัวทางวัฒนธรรมสูง และมีค่านิยมแบบพลเมืองโลก (cosmopolitanism)

⁸ แม้จะมีข้อมูลระบุว่า BOI และการก่อตั้งเขตอุตสาหกรรมภาคตะวันออกทำให้ระยองขยับขึ้นมาเป็นจังหวัดที่มีรายได้ต่อหัวสูงที่สุดในประเทศ (ข้อมูลจาก http://thainews.prd.go.th/website_th/news/news_detail/TNECO5905020010020 เข้าถึงเมื่อ 27 เมษายน 2560) แต่ข้อมูลสนามของผู้เขียนชี้ว่า ชาวญี่ปุ่นมองระยองเป็นที่ทำงาน แต่ไม่เหมาะกับการพักอาศัย โดยเฉพาะในกลุ่มชาวญี่ปุ่นที่มีครอบครัว

ผู้เขียนจะกล่าวถึงพื้นที่ศรีราชาพอสังเขป เพื่อให้เห็นสภาพแวดล้อม วิถีชีวิต ตลอดจนโครงสร้างพื้นฐานที่รองรับผู้เคลื่อนย้ายชาวญี่ปุ่น

ในย่านที่มีชาวญี่ปุ่นอาศัยอยู่หนาแน่นของศรีราชา มีชอปปิงมอลล์ขนาดใหญ่ ตกแต่งในสไตล์แบบญี่ปุ่น ประกอบไปด้วยสิ่งก่อสร้างที่จำลองมาจากวัดทอง สถานที่ท่องเที่ยวอันโด่งดังของญี่ปุ่น แวดล้อมด้วยสวนสไตล์ญี่ปุ่น ภายในมีร้านอาหารญี่ปุ่น ซูเปอร์มาร์เก็ตแบรนด์ญี่ปุ่นขายอาหารและข้าวของเครื่องใช้นำเข้า บริษัทรับขนย้ายระหว่างไทยกับญี่ปุ่น

ตึกสูงข้าง ๆ ชอปปิงมอลล์ติดป้ายชื่อว่าโรงเรียน “วาเซดะ” มีคอร์สสอนภาษาญี่ปุ่นให้คนไทย โดยมีครูชาวญี่ปุ่น 5 คน พนักงานต้อนรับชี้แจงว่าโรงเรียนแห่งนี้ มหาวิทยาลัยวาเซดะร่วมลงทุน นอกจากจะเปิดสอนภาษาญี่ปุ่นแล้ว ยังมีคอร์สพิเศษต่างๆ ที่จัดให้แม่บ้านญี่ปุ่น เช่น การจัดดอกไม้ และตัดเย็บเสื้อผ้า พนักงานต้อนรับยังบอกอีกว่า ถ้าจะดูโรงเรียนมัธยมญี่ปุ่นให้เข้าไปในซอยตรงข้าม จะมีโรงเรียนทุกระดับตั้งแต่อนุบาล ประถม จนถึงมัธยม

เมื่อผู้เขียนเดินตามสายทางของพนักงานต้อนรับแห่งวาเซดะ ก็พบว่า มีหมู่บ้านขนาดใหญ่อยู่ตรงข้ามกับโรงเรียน พนักงานรักษาความปลอดภัยแจ้งว่า บ้านทั้งหมดในหมู่บ้านเป็นบ้านเช่า โดยโครงการเป็นการร่วมทุนระหว่างบริษัทสหพัฒนกับบริษัทโตคิว ค่าเช่าบ้านเริ่มต้นที่ 60,000 บาท ต่อเดือน กำหนดสัญญาเช่าขั้นต่ำ 1 ปี โดยต้องจ่ายค่ามัดจำ 1 เดือนและค่าเช่าล่วงหน้า 2 เดือน พนักงานขายของโครงการให้รายละเอียดว่า บ้านทั้ง 60 ยูนิตในโครงการเป็นบ้านแบบญี่ปุ่น คือ จะมีที่จอดรถเก้หน้าบ้าน มีเครื่องซักผ้าและอ่างล้างหน้าอยู่หน้าห้องน้ำ ภายในห้องน้ำมีที่นั่งขัดหลังและล้างตัวอยู่หน้าอ่าง เมื่อขึ้นไปดูด้านบนจะพบว่า หน้าต่างทุกบานมีมุ้งลวดอยู่ด้านนอก หน้าต่างกระจกอยู่ด้านใน พนักงานขายสาวที่เคยไปทำงานที่ญี่ปุ่นมา 1 ปีให้ข้อมูลว่า การจัดลำดับหน้าต่างแบบนี้เป็นไปตาม

การเคลื่อนย้ายของแรงงานทักษะสูงในไทย: การเคลื่อนย้าย การเคลื่อนที่ และการเคลื่อนย้ายเสมือน

ความคุ้นเคยของชาวญี่ปุ่นที่ไม่เห็นความจำเป็นของการเปิดหน้าต่างสองครั้งแบบไทย คือต้องเปิดปิดมุ้งลวดเพื่อจะเปิดปิดหน้าต่าง แต่ที่ญี่ปุ่นมุ้งลวดจะเป็นบานตายอยู่ด้านนอก การใช้งานจะทำเพียงแค่การเปิดปิดหน้าต่าง⁹ นอกจากนั้นเธอยังบอกอีกว่า

“หน้าต่างของบ้านจะปิดสนิทกว่าหน้าต่างบ้านจัดสรรในไทยทั่วไป เพราะเป็นของนำเข้ามาจากญี่ปุ่น เช่นเดียวกับผนังบ้านที่จะเก็บเสียงได้ดีเป็นพิเศษ จะไม่มีเสียงพูดคุยเล็ดลอดไปบ้านข้างๆ เนื่องจากผนังเหล่านี้ก็นำเข้ามาจากญี่ปุ่นเช่นกัน”

เมื่อเดินออกไปนอกบ้าน พนักงานขายคนเดิมก็ชี้ให้ดูสนามส่วนกลางที่เธอบอกว่าสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นพื้นที่สำหรับเด็กๆ มาวิ่งเล่นด้วยกันตามวัฒนธรรมญี่ปุ่น จากนั้นเธอก็ชี้ให้ดูบันไดเล็กๆ ที่เธอแจ้งว่าเป็นทางเชื่อมสำหรับให้เด็กๆ เดินไปโรงเรียนอนุบาลที่อยู่ติดกันได้ โดยไม่ต้องเสี่ยงข้ามถนนที่มีรถสัญจรไปมาเลย สำหรับเด็กโต ตรงข้ามหมู่บ้านจะมีโรงเรียนที่เปิดสอนตั้งแต่ชั้นประถมจนถึงมัธยมต้น เพราะเด็กที่โตกว่านี้ ครอบครัวมักส่งกลับไปเรียนที่ญี่ปุ่นเพื่อเตรียมตัวสอบเข้ามหาวิทยาลัย โดยที่แม่อาจจะไปหรือไม่ไปด้วยก็ได้

นอกจากนั้น พื้นที่ส่วนกลางของหมู่บ้านยังประกอบไปด้วยคลับเฮาส์ สระว่ายน้ำ ห้องประชุม มินิมาร์ท มีที่สำหรับเล่นโยคะและพิลาทิสสำหรับแม่บ้าน โดยมีพนักงานต้อนรับประจำ 24 ชั่วโมง พนักงานต้อนรับ หรือ

⁹ ผู้เขียนรู้สึกฉงนและเป็นคนรำไรรายหนึ่งเมื่อฟังวิธีใช้หน้าต่างของชาวญี่ปุ่น ก่อนที่เพื่อนนักวิทยาศาสตร์จะเฉลยว่าเมืองไทยที่มีความชื้นในอากาศสูงไม่เหมาะจะจัดลำดับแบบนั้น เพราะฝุ่นที่ลอยค้างอยู่ในอากาศนานๆ จะทำให้มุ้งลวดสกปรกเร็วมาก

“พรอนต์” จะใช้คนที่พูดภาษาญี่ปุ่นได้ในเวลากลางวัน และจะใช้คนที่พูดภาษาอังกฤษได้ในเวลากลางคืน

จากย่านนี้เข้าไปในตัวเมืองศรีราชาไม่ไกลกันมากนัก ในตัวเมืองมี เซอร์วิสอพาร์ทเมนต์สำหรับเช่าพักอาศัยระยะยาวหลายแห่ง ส่วนใหญ่เป็น เซอร์วิสอพาร์ทเมนต์ในเครือญี่ปุ่น ชาวญี่ปุ่นที่มาทำงานแถบนี้เล่าว่า บริษัทเช่าอพาร์ทเมนต์เหล่านี้ให้พนักงานพักเป็นรายเดือน โดยเฉพาะพนักงานที่เป็นโสดไม่มีครอบครัว ส่วนคนที่มีครอบครัวแล้ว บริษัทจะเช่าเป็นบ้านพักให้ พร้อมกับจัดการเรื่องการโยกย้ายให้พนักงานและครอบครัว เขายังบอกอีกว่า บริษัทจะทำประกันแบบจำกัดพื้นที่ให้กับพนักงาน คนญี่ปุ่นที่มาทำงานในแถบภาคตะวันออกจึงมักไม่เดินทางออกนอกพื้นที่ นอกจากนั้น พนักงานบริษัทญี่ปุ่นเหล่านี้ยังต้องรายงานตัวต่อกงสุลทุก ๆ เดือน โดยบริษัทที่สังกัดจะเป็นผู้รวบรวมพาสปอร์ตไปจัดการให้ โดยพนักงานไม่ต้องดำเนินการด้วยตัวเอง

ในยามค่ำคืน ศรีราชาคลาคล่ำไปด้วยชายโสดชาวญี่ปุ่นที่ออกมาทานข้าวตามร้านอาหารญี่ปุ่นที่ปรุงโดยพ่อครัวชาวญี่ปุ่นที่มาเปิดกิจการในย่านนี้ เพราะเห็นว่า มีคนญี่ปุ่นมาพำนักอยู่เป็นจำนวนมาก หลาย ๆ ร้านมีลูกค้าน้ำเต้ามาฝากท้องทุกวัน จนกลายเป็นลูกค้าประจำและเป็นเพื่อนกันที่สุดในที่สุด

นอกจากร้านอาหาร ศรีราชายังมี **Japanese snack** อยู่เป็นจำนวนมาก ร้านเหล่านี้มีการจัดพื้นที่เหมือน ๆ กัน คือปิดมิดชิดจากสายตาคอนกภายในร้านจะจัดโต๊ะล้อมเป็นวงเหมือนเป็นเกาะโดยมีผู้หญิงคอยเสิร์ฟอาหารและเครื่องดื่มอยู่ตรงกลาง เจ้าของร้านอาหารชาวญี่ปุ่นเล่าว่า ร้านแบบนี้ ถ้าเป็นในญี่ปุ่นจะไม่สามารถแตะต้องตัวหรือ “ออฟ” ผู้หญิงได้ แต่ที่ศรีราชา ร้าน **snack** เหล่านี้อนุญาตให้ผู้หญิงออกไปกับแขกได้

จากการสัมภาษณ์ผู้บริหารระดับท้องถิ่นทำให้ทราบว่า ในระยะหลัง ๆ

เมื่อเมืองมีชาวญี่ปุ่นเข้ามาทำงานหนาแน่น นักศึกษาในละแวกนี้ส่วนหนึ่งก็สนใจที่จะเป็น “แฟน” ชั่วคราวของชาวญี่ปุ่น เพราะนั่นหมายถึง การมีอพาร์ทเมนต์อยู่ มีเงินเดือนใช้ และอาจจับพลัดจับผลูได้แต่งงานด้วย ผู้บริหารคนดังกล่าวยังให้ข้อมูลอีกว่า ประชากรญี่ปุ่นในศรีราชาน่าจะมีประมาณ 10,000 คน และถ้าโครงการโฮมแคร์เพื่อผู้ชราที่กำลังก่อสร้างอยู่ตอนนี้แล้วเสร็จ อาจจะมีชาวญี่ปุ่นในเมืองนี้เพิ่มขึ้นอีก 20,000 คน โดยทั้งหมดนี้จะกระจายตัวอยู่ในย่านเล็กๆ ที่เป็นที่ตั้งของบ้านพัก โรงเรียน และชอปปิงมอลล์ที่ได้กล่าวถึงไป

ความหนาแน่นของประชากรชาวญี่ปุ่นในย่านนี้และในเมืองศรีราชาโดยรวม เกิดจากการกลายเป็นพื้นที่รองรับชาวญี่ปุ่นที่ทำงานในอุตสาหกรรมภาคตะวันออกที่กินพื้นที่ตั้งแต่มาบตาพุด แหลมฉบัง และต่อเนื่องมาถึงศรีราชาเอง แต่ในขณะที่พื้นที่ทำงานกินบริเวณกว้าง ย่านที่อยู่อาศัยและใช้ชีวิตกลับค่อนข้างกระจุกตัว ทั้งนี้เพราะทั้งคนที่มีอำนาจหน้าที่ในส่วนปกครองท้องถิ่นและชาวญี่ปุ่นเอง เห็นว่าศรีราชาเป็นเมืองเล็ก (เคย) เงียบสงบ และเป็นที่ยอมรับหรือเข้าใจไปว่ามีความปลอดภัยมากกว่าพื้นที่อื่นๆ ในเขตอุตสาหกรรมภาคตะวันออก ประกอบกับวัฒนธรรมขององค์กรแบบญี่ปุ่นที่ค่อนข้างแข็งตัวและชาตินิยม ดังที่ผู้บริหารระดับสูงชาวญี่ปุ่นคนหนึ่งเล่าว่า

“บริษัทมีข้อกำหนดเรื่องสัดส่วนของคนคุมงานชาวญี่ปุ่นต่อพนักงานชาวไทยชัดเจน คือ 1 ต่อ 1,000 คน โดยงานที่คนญี่ปุ่นทำมักเป็นงานควบคุมคุณภาพที่ต้องอาศัยทักษะความชำนาญเฉพาะ จึงทำให้หาคนทำแทนได้ยาก ประกอบกับคนไทยไม่สู้จะมีวินัยในการทำงาน มักแอบเล่นมือถือในเวลางาน จึงจำเป็นต้องใช้คนญี่ปุ่นคุมงาน”

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่าพื้นที่ศรีราชาเป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบ จนเกิดการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการเกิดเครือข่ายการผลิตของบริษัท ญีปุ่นที่นำชาวญีปุ่นจำนวนมากเข้ามาทำงาน การเคลื่อนย้ายของแรงงาน ทักษะสูงชาวญีปุ่นดำเนินมาอย่างยาวนาน จนเป็นแบบแผน มีแนวปฏิบัติ ที่มีความเป็นสถาบัน ดังที่คุงทาเครุ ผู้บริหารระดับสูงคนหนึ่งเล่าว่า เขา ไม่ต้องจัดการอะไรเลย บริษัทเป็นผู้จัดการให้ทุกอย่างทั้งในเรื่องกฎหมาย ที่อยู่ คนขับรถ โรงเรียนลูก การโยกย้ายของครอบครัว รวมถึงออกค่าใช้จ่าย ในการเดินทางกลับญีปุ่นปีละ 2 ครั้งให้ด้วย และเมื่อมาถึงแล้ว การดำเนิน ชีวิตในประเทศไทยก็แทบไม่ได้แตกต่างจากที่ญีปุ่น เขายังพักอาศัยในบ้าน พักสไตล์ญีปุ่น ทานอาหารญีปุ่นทุกมื้อ ทั้งที่ภรรยาเป็นผู้ทำโดยซื้อวัตถุดิบ จากซูเปอร์มาร์เก็ตญีปุ่นที่ขายวัตถุดิบนำเข้า หรือไม่ว่าจะเป็นการออกไป ทานอาหารนอกบ้านก็จะออกไปทานที่ร้านของคนญีปุ่น “เพราะไม่ไว้ใจใน ความสะอาดของอาหารไทย และเห็นว่าอาหารญีปุ่นที่ปรุงโดยคนไทยนั้น รสจัดเกินไป” ในขณะที่ทั้งภรรยาและตัวเขาเองก็เดินตลาดไม่เป็น นอกจาก นั้นลูกก็ไปโรงเรียนที่เปิดโดยสมาคมญีปุ่นสอนเป็นภาษาญีปุ่น ในหลักสูตร เดียวกับที่ญีปุ่น ซึ่งเขาเห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็น “เพราะอย่างไรเสียลูกก็ต้อง กลับไปเรียนต่อในระดับมัธยมปลายและสอบเข้ามหาวิทยาลัยที่ญีปุ่น” ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่า เขาพูดถึงอนาคตทางการศึกษาของลูกราวกับว่าเป็น สิ่งที่จะเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ แสดงให้เห็นถึงจินตนาการของผู้ย้ายถิ่นกลุ่มนี้ ว่ามีลักษณะเจาะจงบางอย่าง คือยังมองเห็นเส้นทางชีวิตของลูกในแบบเดียว และอยู่ภายใต้อำนาจของเขาที่จะควบคุมจัดการ

ทั้งหมดนี้เป็นการแสดงให้เห็นว่า แม้แรงงานทักษะสูงชาวญีปุ่นจะไม่ได้ เลือกที่จะเดินทางมาไทยด้วยตัวเองเพราะถูกบริษัทส่งตัวมา แต่คนกลุ่มนี้ ก็เป็นผู้มีอิทธิพลสูงในแง่ที่สามารถจัดการสิ่งแวดล้อมในที่ต่าง ๆ ที่ตัวเอง โยกย้ายให้เหมือนกับที่ประเทศบ้านเกิด จนการเดินทางโยกย้ายของพวกเขา

เราไม่เรียกร่องการปรับตัวเท่าไรนัก โดยเฉพาะเมื่อมองโดยเปรียบเทียบกับกลุ่มคนที่ถูกบังคับให้โยกย้าย เช่น ผู้ลี้ภัย หรือแรงงานไร้ฝีมือ ปรากฏการณ์นี้ชี้ให้เห็นว่า มีความแตกต่างระหว่างการเคลื่อนที่ (movement) และการเคลื่อนย้าย (mobility) ที่ทำให้เราอาจเรียกประสบการณ์การเคลื่อนที่ของแรงงานทักษะสูงชาวญี่ปุ่นว่า เป็นการเคลื่อนย้ายเสมือน (หรือการเคลื่อนที่โดยไม่เคลื่อนย้าย)

เครือข่ายและวงจรปิดของแรงงานทักษะสูง

ในส่วนสุดท้ายของบทความนี้ จะกล่าวถึงเครือข่ายและวงจรของแรงงานทักษะสูงที่มีลักษณะเป็นเครือข่ายที่ตัดข้ามพื้นที่ทางกายภาพและเขตแดนของประเทศไทย และมีลักษณะเป็นวงจรปิด ค่อนข้างกีดกันการเข้าถึงจากคนนอกคล้ายกับเป็นชั้นของเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ซ้อนกันอยู่ในชุดของความสัมพันธ์เดียวกัน วงจรการเคลื่อนย้ายและเครือข่ายความสัมพันธ์ของแรงงานทักษะสูงจึงมีลักษณะที่ค่อนข้างถูกกำหนดโดยโครงสร้างพื้นฐานเครือข่ายข้อมูล และสายสัมพันธ์ทางสังคม มากกว่าที่ตั้งทางกายภาพ โดยเฉพาะในสังคมสมัยใหม่ที่ “ความเร็ว” และ “ความสิ้นไหล” ของการเคลื่อนย้ายถูกกำกับจากความสัมพันธ์ทางอำนาจเป็นอย่างมาก

ในงานศึกษาเรื่อง *Global Cities* ซาสเกีย ซาสเซน (Saskia Sassen) นักสังคมวิทยาเศรษฐกิจ เสนอว่าการสลายขอบเขต (deterritorialization) เป็นเพียงเสี้ยวเดียวของปรากฏการณ์ที่มาพร้อมกับกระบวนการโลกาภิวัตน์ แต่ยังมีอีกเสี้ยวหนึ่งของปรากฏการณ์เดียวกันที่เธอเรียกว่า “re-territorialization” เกิดขึ้นควบคู่กันด้วย กล่าวคือ ในแง่หนึ่งโลกาภิวัตน์คือการสลายเขตแดน และทำให้การเคลื่อนย้ายของผู้คน สิ่งของ ความคิดไหลลื่น

มากขึ้น แต่ในขณะเดียวกัน ซาสเซนก็ชี้ให้เห็นว่ามีการสร้างเขตแดนขึ้นใหม่ด้วย ซึ่งอาจจะไม่ใช่พรมแดนรัฐชาติ แต่เป็นอำนาจทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม ซาสเซนเสนอว่าเครือข่ายระดับโลกเกิดขึ้นได้ก็เพราะอาศัยที่ตั้งทางกายภาพที่เป็นศูนย์กลางของโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่เหล่านี้ เช่น ตลาดทุน ศูนย์กลางของเทคโนโลยี ซึ่งกระจุกตัวอยู่ในเมืองที่เธอเรียกว่า “เมืองโลกบาล” (global city)¹⁰ ซึ่งหลายๆ เมืองเหล่านี้มีความสัมพันธ์เป็นเครือข่ายกันและทำหน้าที่เป็นดังศูนย์บัญชาการของโลกาภิวัตน์ (global network of urban megalopolis) (Sassen, 2005)

เราอาจคิดถึงเครือข่ายของเมืองที่วุ่นวายในแง่ของ “ความเร็ว” “ความไหลลื่น” และแรงเสียดทานที่มีต่อการเคลื่อนย้ายได้ ในแง่ที่การเคลื่อนที่ของทุน ข้อมูล และผู้คนระหว่างเครือข่ายของเมืองเหล่านี้เป็นไปอย่างหนาแน่น รวดเร็ว และราบรื่น¹¹ ในขณะที่การเคลื่อนที่ของสิ่งที่กล่าวถึงไปในระหว่างพื้นที่ที่ดูเหมือนจะมีความใกล้ชิดกันในทางกายภาพมากกว่ากลับเต็มไปด้วยแรงเสียดทาน ในกรณีของแรงงานทักษะสูงชาวญี่ปุ่น รูปธรรม

¹⁰ ซาสเซน ย้ำว่าเลือกใช้คำอย่างตั้งใจจะเน้นความแตกต่างกับเมืองศูนย์กลางของโลก (world city) ที่มีมาตั้งแต่ยุคล่าอาณานิคม ความแตกต่างสำคัญคือ เมืองศูนย์กลางของโลกเป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางจริงๆ คืออำนาจการปกครอง การค้า และอารยธรรมมากระจุกตัวอยู่ในเมือง ในขณะที่เมืองโลกบาล (global city) เป็นการย้ำว่า เครือข่ายของการผลิต บริหารจัดการ จำหน่ายจ่ายแจกในยุคโลกาภิวัตน์นั้น มีที่ตั้งทางกายภาพ และมีลักษณะเป็นเครือข่ายที่เข้มข้นของการเชื่อมโยงกันระหว่างเมืองโลกบาล เช่น นิวยอร์ก ลอนดอน โตเกียว พูดอีกอย่างว่า ข้อเสนอของเธอคือ ยิ่งเครือข่ายทางการค้าและการลงทุนขยายไปในพื้นที่กว้างขวางเท่าใด การมีศูนย์กลางทางภูมิศาสตร์ที่เป็นเครือข่ายเชื่อมโยงกันอย่างเข้มข้นยิ่งสำคัญเท่านั้น (ผู้สนใจโปรดดู Sassen, 2005)

¹¹ ในอีกด้านหนึ่ง แนวความคิดที่ว่าโลกาภิวัตน์จำเป็นต้องมีที่ตั้งที่เป็นศูนย์ประสานงานของระบบที่ซับซ้อน แสดงให้เห็นว่า จำเป็นต้องมีภาคบริการที่เคลื่อนย้ายไม่ได้รับรองรับในเมืองโลกบาลอันเป็นที่ตั้งเหล่านั้น เราจึงได้เห็นแรงงานภาคบริการจำนวนมากจะจุ

ของกรณีนี้จะเห็นได้จากการเคลื่อนย้ายข้ามพรมแดนระหว่างไทย-ญี่ปุ่นของแรงงานทักษะสูงที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ในขณะที่การขับเคลื่อนไปสู่ตำแหน่งงานในระดับบริหารของคนไทยในเครือข่ายบริษัทข้ามชาติกลับเป็นไปได้ยากมาก แม้ว่าจะมีความใกล้ชิดทางกายภาพมากกว่าก็ตาม ในขณะเดียวกัน ในหมู่แรงงานทักษะสูงชาวญี่ปุ่นเอง การเคลื่อนย้ายไปยังประเทศอื่น ๆ ที่ไม่ได้อยู่ในเครือข่ายบริษัทก็ได้ไหลลื่นมากนัก ดังจะกล่าวถึงต่อไป

แนวความคิดนี้เป็นแนวคิดที่ต่อมาถูกขยายไปสู่การเข้าใจที่ทางของเมืองต่าง ๆ ในโลกในรูปแบบใหม่ โดยมองที่ทางของเมืองในความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมโลก แทนที่การมองเมืองว่าเป็นหน่วยย่อยทางพื้นที่ในรัฐชาติแบบเดิม เครือข่ายของเมืองอาจมีหลายรูปแบบ นอกเหนือไปจากเมืองที่เป็นประจักษ์ศูนย์บัญชาการของโลกาภิวัตน์ เช่น เครือข่ายของเมืองท่องเที่ยว เมืองที่เป็นศูนย์กลางด้านการแพทย์และการดูแลสุขภาพ (medical and care hub) เครือข่ายของ underclass (เช่น แม่บ้านชาวฟิลิปปินส์ไปตะวันออกกลาง) เครือข่ายเส้นทางการลี้ภัย ภายใต้เครือข่ายเฉพาะเหล่านี้จะมีความสั่นไหวของการส่งผ่านข้อมูล ทูม ผู้คน ในด้านนั้น ๆ อย่างคล่องตัวโดยที่ความห่างไกลของที่ตั้งทางกายภาพเป็นอุปสรรคน้อยมาก ความสำคัญของแนวความคิดนี้ต่อการเคลื่อนย้ายศึกษาและแรงงานทักษะสูง คือการชี้ให้เห็นว่า เศรษฐกิจโลกตั้งอยู่บนกระแสที่ขัดแย้งกันระหว่างการเคลื่อนย้ายและการกระจายฐานการผลิตกับการรวมศูนย์ทรัพยากรในการบริหารจัดการการกระจายตัวในทางพื้นที่ดังกล่าว ทั้งนี้เนื่องมาจากว่า การกระจายตัวทางพื้นที่ต้องพึ่งพาระบบการจัดการที่

ตัวอยู่ในเมืองลักษณะดังกล่าว กระแสนี้ยังเป็นส่วนหนึ่งที่อธิบายปรากฏการณ์ “แนวโน้มการย้ายถิ่นของผู้หญิง” (feminisation of migration) ที่คึกคักมากขึ้นหลังเปลี่ยนสหัสวรรษอีกด้วย (Sassen, 2000)

ซับซ้อน ระบบที่ซับซ้อนนำไปสู่การแบ่งการผลิตเป็นแบบรับช่วงโดยผ่านเครือข่ายบริษัทที่มีความชำนาญเฉพาะทาง ซึ่งการจัดการที่ซับซ้อนนี้มักจะมีที่ตั้งในเมืองมหานคร และการมีที่ตั้งทางกายภาพจำเป็นต้องมีภาคบริการรองรับ ซาสเซนยังเสนออีกว่า ภาคบริการที่ขยายตัวไปในระดับโลกนี้กลับมาก่อเหตุให้เกิดความเข้มแข็งของเครือข่ายระหว่างเมืองมหานคร จนก่อให้เกิดเครือข่ายของเมืองในระดับโลก แนวความคิดนี้ต่อมาถูกขยายไปในหลายทิศทาง ในด้านหนึ่งซาสเซนชี้ให้เห็นว่าในเมืองมหานคร และเครือข่ายของเมืองมหานครไม่เพียงแต่จะเป็นวงจรของความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มชนชั้นนำที่เคลื่อนไหวได้ค่อนข้างเสรี (mobile elite) วงจรนี้ยังมีลักษณะปิดโดยสัมพัทธ์ คือคนนอกกลุ่มเข้าถึงได้ยาก ในขณะที่คนในกลุ่มมีการเคลื่อนย้ายสูงทั้งเชิงกายภาพและเชิงสังคม

การโยกย้ายเปลี่ยนสังกัดมักเกิดขึ้นอยู่เนือง ๆ เพื่อเรียกค่าตัว แต่คนที่ต้องทำงานสัมพันธ์กันมักเป็นคนในกลุ่มเดิม ๆ ที่รู้จักหน้าค่าตากัน ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้บริหารบริษัทยานยนต์ข้ามชาติยืนยันปรากฏการณ์นี้ ผู้บริหารจำนวนหนึ่งเล่าว่าเขาเพิ่งเปลี่ยนงานเพื่อเลื่อนตำแหน่งและค่าตัวเมื่อได้งานใหม่ ภารกิจแรกที่เขาต้องทำคือเดินสายเพื่อทำความรู้จักคนที่เขาจะต้องติดต่อกันด้วย ตามสำนักงานใหญ่ต่างๆ ซึ่งกระจายตัวอยู่ทั่วโลก เขาเล่าว่ามีแต่คนในบริษัทใหม่เท่านั้นที่เขาต้องทำความรู้จัก แต่คนที่เขาจะต้องเจรจางานด้วยจากต่างบริษัทเป็นคนหน้าเดิมๆ ที่ทำงานด้วยกันอยู่แล้ว (บริษัทใหม่ของเขาจับช่วงการผลิตชิ้นส่วนเฉพาะของเครื่องยนต์ที่ใช้ในรถยนต์) และเหตุผลหนึ่งที่ทำให้เขาได้งานใหม่ที่มีผลตอบแทนสูงขึ้นก็เนื่องมาจากการอยู่ในเครือข่ายที่ว่านี้ ความเป็นวงจรปิดของแรงงานทักษะสูงจึงทำให้ทุนทางสังคมอย่าง สายสัมพันธ์ กลายเป็นทุนสำคัญของแรงงานกลุ่มนี้

อย่างไรก็ดี ที่กล่าวมา ซาสเซนมองปรากฏการณ์นี้จากมุมมองของนักสังคมวิทยาเศรษฐกิจ ผู้เขียนเห็นว่าเราอาจจะเข้าใจปรากฏการณ์เดียวกัน

จากมุมมองของการเคลื่อนย้ายได้ อีกทั้งยังเป็นการอธิบายการสร้างเส้นเขตแดนใหม่ (reterritorialization) ให้เป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น ในแง่ที่ชี้ให้เห็นว่าการสร้างเส้นเขตแดนใหม่เกี่ยวข้องกับความไหลลื่นและแรงเสียดทานของการเคลื่อนย้ายอย่างไร โดยเชื่อมโยงเข้ากับการเมือง ความหมาย และประสบการณ์ของการเคลื่อนย้าย ทั้งมุมมองแบบการเคลื่อนย้ายอาจมีความสัมพันธ์เป็นอย่างไรกับแนวคิดเครือข่ายของเมืองที่พัฒนาต่อมาจากแนวคิดตั้งต้นของซาสเซน ตลอดจนแนวโน้มใหม่ทางสังคมศาสตร์ที่เริ่มมองเมืองในฐานะผู้กระทำการซึ่งจะเป็นส่วนหนึ่งของการอธิบายการก่อตัวของศรัทธาให้กลายเป็นเมืองในเครือข่ายการเคลื่อนที่ของแรงงานทักษะสูงชาวญี่ปุ่นที่กล่อมเกลาระบบการเคลื่อนย้ายของคนกลุ่มนี้ให้มีลักษณะเป็นการเคลื่อนย้ายเสมือนดังที่ผู้เขียนได้เสนอไปในช่วงต้นของบทความ

ในกรณีของแรงงานทักษะสูงกลุ่มอื่นๆ การเชื่อมโยงและความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารทำให้คนกลุ่มนี้สามารถเลือกสถานที่ทำงานได้อย่างเสรี ทำให้เริ่มมีความพยายามในการสร้างสภาวะแวดล้อมของเมืองที่ดึงดูดคนเหล่านี้้อย่างกระตือรือร้น (ดู Yeoh & Lam, 2016) เมืองจึงกลายเป็นหน่วยการกระทำที่มีความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ่านการแข่งขันกันวางตัวเองว่ามีที่ทางพิเศษในวัฒนธรรมโลก เช่น การเป็นเมืองนำอยู่สำหรับคนทำงานสร้างสรรค์ ผ่านการสร้างบรรยากาศทางวัฒนธรรม (Kong, 2014) ภายใต้แนวความคิดความเป็นเพื่อนบ้านในหมู่คนแปลกหน้า (neighborliness of strangers) (Sennett, 2001) ในแง่ที่พื้นที่ เครือข่ายข้อมูล และโครงสร้างพื้นฐานจึงกลายเป็นตัวกระทำที่กระตือรือร้นมากกว่าจะเป็นเพียงผลพวงจากโลกาภิวัตน์เท่านั้น อีกทั้งการเป็นตัวกระทำนี้ยังแยกไม่ออกจากการเคลื่อนย้าย ในแง่ที่การเคลื่อนย้ายเป็นตัวสร้างที่ทางและอัตลักษณ์ของเมืองขึ้นจากการที่เมืองนั้นๆ ถูกเชื่อมโยงเข้ากับเมืองอื่นๆ ในเชิงเปรียบเทียบ (relational) เช่น เมื่ออยุธยาได้รับการประกาศให้

เป็นเมืองมรดกโลกและกลายเป็นเมืองปลายทางที่นักท่องเที่ยวจำนวนมากเดินทางมาเยือน อยู่ยาก็เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่เน้นความเป็นเมืองประวัติศาสตร์มากขึ้น ทั้งในแง่ความพยายามอนุรักษ์และขบเน้นความเป็นเมืองเก่าของตนผ่านการสร้างสินค้าทางวัฒนธรรมที่อิงกับภาพลักษณ์ดังกล่าว อย่างตลาดน้ำ หมู่บ้านช้าง ฯลฯ

ความเปลี่ยนแปลงนี้ส่วนหนึ่งอธิบายได้จากปฏิสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงภาพลักษณ์ของสถานที่จากการรับรู้ผ่านภาพจำของผู้คนกับการเปลี่ยนแปลงทางวัตถุที่มักเป็นไปในทางที่สอดคล้องกับภาพลักษณ์นั้น ในกรณีของศรีราชาที่กลายเป็นเมืองพำนักของแรงงานทักษะสูงชาวญี่ปุ่นก็เป็นผลส่วนหนึ่งมาจากกระบวนการเปลี่ยนแปลงในลักษณะที่คล้ายกัน กล่าวคือ แรงงานทักษะสูงชาวญี่ปุ่นมักจะอธิบายว่าเลือกจะมาพักอาศัยที่นี่เพราะ “ศรีราชาเป็นเมืองเล็กๆ ที่เงียบสงบ” ในขณะที่ระยอง “ดูจะวุ่นวายและอันตรายกว่า” การอธิบายในลักษณะนี้ดูเหมือนจะมองข้ามความเพียบพร้อมของโครงสร้างพื้นฐานของศรีราชา เช่น การมีโรงเรียนของสมาคมญี่ปุ่น ซึ่งเป็นโรงเรียนภายใต้การสนับสนุนของรัฐบาลญี่ปุ่นเพียง 1 ใน 2 แห่งในประเทศไทย¹² แต่ดูเหมือนผู้ให้ข้อมูลจะอธิบายโดยอิงกับพื้นที่อื่น ๆ ในบริเวณใกล้เคียง เช่น ผู้ให้ข้อมูลคนหนึ่งบอกว่า สำหรับเขาระยองถูกมองว่าเป็นที่พำนักของแรงงานในภาคตะวันออก บางแสนและพัทยาเป็นเมืองท่องเที่ยว และบางเมือง เช่น ชลบุรี ระยอง เป็นเมืองอุตสาหกรรม ความน่าสนใจคือ ความต่างนี้มักมีลักษณะของการพัฒนาไปในทางที่ยิ่งเพิ่มพูนรูปธรรมของความแตกต่างให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

จะเห็นได้ว่า ในกรณีของศรีราชา การถูกผูกโยงเข้ากับเครือข่ายการผลิตขนาดใหญ่ของบริษัทข้ามชาติสัญชาติญี่ปุ่นมีส่วนในการพัฒนาอัตลักษณ์

¹² อีกแห่งหนึ่งอยู่ที่พระรามเก้า กรุงเทพมหานคร

ของเมือง เพื่อตอบสนองการใช้ชีวิตของแรงงานทักษะสูงชาติดังกล่าว ทั้งยังมีส่วนในการสร้างความหมายและประสบการณ์ของการเคลื่อนย้ายที่มีลักษณะเฉพาะ ก่อให้เกิด “ความไหลลื่น” คล่องตัวในการเคลื่อนย้ายระหว่างบางจุด (ระหว่างเครือข่ายของเมืองที่เป็นฐานการผลิตและมีโครงสร้างพื้นฐานของบริษัทญี่ปุ่นรองรับ) และก่อให้เกิด “แรงเสียดทาน” ในการเคลื่อนย้ายระหว่างอีกบางสถานที่ (เช่นกรณีอินเดียที่เป็นเป้าหมายปลายทางใหม่ของการเคลื่อนย้าย) หรือบางสถานที่ที่แรงงานทักษะสูงชาวญี่ปุ่นมีความเป็นไปได้น้อยมากที่จะเดินทางไป

อย่างไรก็ดี ลักษณะสัมพันธ์ของพื้นที่ที่ก่อตัวขึ้นจากการเคลื่อนที่ของผู้คน สิ่งของ ความหมายและโครงสร้างพื้นฐานนี้ไม่ใช่กระบวนการที่หยุดนิ่ง แต่เป็นพลวัตที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ในช่วงที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนามนั้น เริ่มมีหลายบริษัทปิดตัวลงและเลือกที่จะย้ายฐานการผลิตไปที่อื่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งอินเดีย

ในรายงานการสำรวจการดำเนินการทางธุรกิจข้ามพรมแดนของบริษัทผลิตสินค้าญี่ปุ่นประจำปี 2014 ระบุว่าสัดส่วนของการผลิตนอกประเทศต่อในประเทศคิดเป็น ร้อยละ 35.2 และคาดว่าจะเพิ่มสูงขึ้นเป็น ร้อยละ 40 ในอนาคต (JOI, 2015, p. 2) แสดงให้เห็นความสำคัญของการผลิตนอกประเทศ ข้อมูลจากการสำรวจเดียวกันนี้ยังชี้ให้เห็นอีกว่าการขยายการผลิตนอกประเทศไม่จำเป็นต้องนำไปสู่การลดความสำคัญของการผลิตในประเทศ รายงานฉบับเดียวกันยังกล่าวถึง 5 ประเทศหลักที่บริษัทญี่ปุ่นเกินร้อยละ 30 ระบุว่ามียุทธศาสตร์ที่จะเป็นฐานการผลิตของตนในระยะกลาง (ภายใน 3 ปีข้างหน้า) ว่าประกอบไปด้วย 1. อินเดีย 2. อินโดนีเซีย 3. จีน 4. ไทย และ 5. เวียดนาม ตามลำดับ โดยประเทศไทยตกอันดับลงจากการสำรวจในปีที่ผ่านมาหนึ่งอันดับ บริษัทที่เลือกไทยลดลงระบุว่า เหตุผลที่จัดอันดับไทยต่ำลงมาจากภาวะทางเศรษฐกิจที่ถดถอยของ

ไทยเองทำให้โอกาสที่ไทยในฐานะตลาดรองรับสินค้าจะเติบโตน้อยลง ต่างจากอินเดีย อินโดนีเซีย และจีน ซึ่งมีตลาดขนาดใหญ่ที่มีแนวโน้มจะขยายตัวมากขึ้น ในขณะที่บริษัทเหล่านี้ระบุว่า อินเดียมีจุดอ่อนอยู่ที่ “การขาดโครงสร้างพื้นฐาน” (JOI, 2015, p. 3) นอกจากนั้น ยังมีการระบุเหตุผลที่ไทยตกอันดับลงมาว่ามาจากความไม่มั่นคงด้านสังคมและขาดความปลอดภัยถือว่าเป็นสาเหตุหลักด้วย ข้อมูลนี้สอดคล้องกับข้อมูลจากงานวิจัยของผู้เขียนที่คุนโคมิจะ ทาเครุ แสดงความวิตกว่า เขาอาจจะถูกสั่งให้ย้ายในเร็ว ๆ นี้ เพราะบริษัทมองว่าบุคลากรชาวไทยมีประสิทธิภาพในการทำงานต่ำเมื่อเทียบกับค่าแรงที่ได้รับ ไม่นับรวมถึงความหงุดหงิดที่เกิดจากความต่างทางวัฒนธรรมที่ผู้บริหารชาวญี่ปุ่นมักบ่นถึงลูกจ้างชาวไทยอยู่เนือง ๆ

แนวโน้มการตั้งฐานการผลิตดังกล่าวแสดงให้เห็นเส้นทางการเคลื่อนย้ายที่เป็นเส้นทางเฉพาะ และถูกก่อกำแพงล้อมกลายด้วยปัจจัยหลัก ๆ เช่น ขนาดของตลาดท้องถิ่นที่จะรองรับผลผลิต ความมั่นคงทางสังคม ความปลอดภัย การมีโครงสร้างพื้นฐาน ฐานราคาค่าแรง ฯลฯ แต่ในขณะที่เส้นทางการลงทุนถูกก่อกำแพงล้อมกลายด้วยปัจจัยทางเศรษฐกิจหลัก ๆ ดังกล่าว ประสิทธิภาพและความหมายที่แรงงานทักษะสูงที่ย้ายถิ่นผ่านเครือข่ายต้องประสบกลับไม่ได้หยุดนิ่ง และในหลาย ๆ กรณีสวนทางกับผลประโยชน์ของบริษัทด้วยซ้ำ

ในช่วง 2-3 ปีหลัง ที่ค่าแรงและค่าครองชีพในไทยเริ่มมีราคาสูงขึ้น พนักงานบริษัทญี่ปุ่นหลายคนถูกสั่งให้ย้ายไปคุมงานที่อินเดีย พวกเขาตอบรับกับข่าวนี้อย่างไม่สู้ดีนัก หลายครอบครัวเสียอกเสียใจและตัดสินใจให้สามีเดินทางไปคนเดียว ทั้งลูกเมียไว้ที่ประเทศไทย โดยภรรยาบอกว่าตัวเองมีเพื่อนที่นี่ และกิจกรรมที่ทำด้วยกันอย่างโยคะ พิลาทิส จัดดอกไม้ ก็ยังไม่มีรองรับที่อินเดีย กรณีเช่นนี้แสดงให้เห็นว่า แม้เครือข่ายของบริษัทจะทำให้การเคลื่อนย้ายของแรงงานทักษะสูงในบางพื้นที่มี “ความสิ้นไหล” ของการเคลื่อนที่ระหว่างบางจุดมากกว่าบางจุดบนพื้นโลก แต่ประสิทธิภาพ

การเคลื่อนย้ายของแรงงานทักษะสูงในไทย: การเคลื่อนย้าย การเคลื่อนที่ และการเคลื่อนย้ายเสมือน

การเคลื่อนย้ายไม่ได้สิ้นไหลเหมือนกับการเคลื่อนย้ายทางกายภาพ ในกรณีนี้การเคลื่อนย้ายที่สะดวกง่ายดายของแรงงานทักษะสูงหมายถึงการแยกจากครอบครัว การต้องใช้ชีวิตในสภาวะแวดล้อมที่ต่างออกไปจากเดิม นั่นหมายความว่า ภายใต้เครือข่ายการเคลื่อนย้ายที่ตัดข้ามพื้นที่ทางกายภาพ มีความแตกต่างในระหว่างความหมาย และประสบการณ์ที่แรงงานทักษะสูงให้กับสถานที่อย่างเฉพาะเจาะจง อย่างไรก็ตาม กระบวนการเคลื่อนย้ายในทั้ง 3 มิติที่มีความสัมพันธ์กันและยังดำเนินไปอย่างเป็นพลวัต จึงมีความเป็นไปได้ว่า ในอนาคตการเคลื่อนย้ายนี้จะไปเปลี่ยน “ความเป็นสถานที่ของประเทศปลายทาง” ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนความหมายของการเคลื่อนย้ายต่อไป เช่น ในกรณีอินเดียที่บรรดาผู้บริหารหลายบริษัทถูกส่งให้ย้ายไปทำงาน

กระบวนการเคลื่อนย้ายกับแรงงานทักษะสูง

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วในเบื้องต้นว่า งานศึกษานี้ต้องการเปรียบเทียบและประเมินการวิเคราะห์ 2 กลุ่มหลักในสังคมศาสตร์ คือระหว่างกระบวนการเคลื่อนย้ายกับการย้ายถิ่น แม้ในระดับของการเสนอกรอบแนวคิด นักวิชาการที่เสนอแนวคิด “จุดเปลี่ยนการเคลื่อนย้าย” (mobility turn) จะชี้ให้เห็นจุดต่างระหว่างมุมมองทั้งสองแบบ แต่คำถามก็คือ เมื่อนำกรอบแนวคิดดังกล่าวมาทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เป็นรูปธรรมแล้ว มุมมองแบบการเคลื่อนย้ายได้เปิดประเด็นอะไรใหม่หรือไม่ อย่างไร ในกรณีของแรงงานทักษะสูง ข้อวิจารณ์ต่อการศึกษาย้ายถิ่นที่มีความเกี่ยวข้องกับประเด็นศึกษาเป็นอย่างมากน่าจะเป็นข้อวิจารณ์ที่ว่า สังคมศาสตร์ที่ผ่านมามีแนวโน้มจะวิเคราะห์ในเชิงพื้นที่เป็นหลักและมีแนวโน้มจะมองว่าสังคม

มนุษย์ตั้งอยู่บนการลงหลักปักฐาน จึงมักมีกรอบการวิเคราะห์แบ่งตามลักษณะพื้นที่ เช่น การศึกษาสังคมวิทยาเมือง สังคมวิทยาชนบท สังคมวิทยาการย้ายถิ่น (ที่แบ่งออกเป็นกรย้ายถิ่นภายในและการย้ายถิ่นข้ามชาติ) และตามมาด้วยกระแสในระยะหลังที่ตื่นตัวเรื่อง “สนามสังคมข้ามพรมแดน” (transnationalism) เป็นต้น

การแบ่งแยกเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่า ไม่ใช่เส้นแบ่งที่เกิดขึ้นเมื่อนักวิจัยทำงานวิจัยจริง ๆ เพราะในทางปฏิบัติเรามักไม่ได้เข้าถึงปัญหาจากมุมมองการแบ่งแยกประเด็นศึกษา แต่เป็นการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ไปตามประเด็นที่สนใจ อย่างไรก็ตามการแบ่งแยกดังกล่าวมีความสำคัญในแง่ที่ใช้ลักษณะพื้นที่เป็นเส้นแบ่งมากกว่าจะสนใจว่าพื้นที่ได้รับความหมายจากการเคลื่อนย้ายอย่างไร เช่น ระหว่างเมืองกับชนบท ภายในประเทศกับระหว่างประเทศ นอกจากนี้มุมมองการย้ายถิ่นยังมักเน้นการเคลื่อนย้ายของคน ออกจากการเคลื่อนย้ายของสิ่งของ ยานพาหนะ การขนส่ง เทคโนโลยีการเชื่อมต่อต่าง ๆ อาทิเช่น อินเทอร์เน็ตและโทรศัพท์มือถือ โดยมองสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นเพียงเครื่องมือ และเน้นความสนใจไปที่ประเด็นที่เป็น “สังคม” อย่าง “ความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่ง” (sense of belonging) ซึ่งเป็นอิมสำคัญของการศึกษาการย้ายถิ่น

แต่ผู้เขียนเห็นว่า การใช้การย้ายถิ่นเป็นกรอบการศึกษาอาจจะมีข้อจำกัดที่สำคัญที่สุดคือ การมองประเด็นทางสังคมแบบแยกขาดจากการเคลื่อนที่ของสิ่งของและจินตนาการ ซึ่งในกรณีของแรงงานทักษะสูง ข้อจำกัดนี้แสดงให้เห็นชัดเจนที่สุดผ่านการแบ่งแยกระหว่างการเคลื่อนย้ายที่เกิดขึ้นจริง (actual mobility) ออกจากการเคลื่อนย้ายที่เป็นไปได้หรือศักยภาพของการเคลื่อนย้าย (potential mobility) ทำให้การศึกษาการเคลื่อนย้ายโดยไม่เคลื่อนที่ (mobile virtuality) ไม่ถูกเข้าใจว่าเป็นการเคลื่อนย้ายรูปแบบหนึ่ง และทำให้เราไม่มองการย้ายโดยไม่เคลื่อนย้ายว่า

เป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์การเคลื่อนย้ายที่แพร่หลายในโลกปัจจุบัน และในทางกลับกัน กรณีการศึกษานี้กำลังพยายามชี้ให้เห็นว่า ในโลกปัจจุบัน กลุ่มคนที่มีอำนาจมากกว่า เช่น แรงงานทักษะสูงอาจจะเคลื่อนที่ได้อย่างไหลลื่นอันเนื่องมาจากความสามารถในการเปลี่ยนแปลงปลายทางของการเคลื่อนที่ได้มากกว่า มุมมองแบบนี้มีจุดเด่นคือทำให้เห็นความเชื่อมโยงกันระหว่างการเมืองของการเคลื่อนย้ายกับการเคลื่อนย้ายในเชิงวัตถุทั้งของคน สิ่งของและจินตนาการ ที่มีส่วนกล่อมเกลารประสบการณ์ของการเคลื่อนย้ายในโลกปัจจุบัน ในแง่นี้ผู้เขียนจึงเห็นพ้องกับกระบวนการทัศน์การเคลื่อนย้ายที่จอห์น เออร์รี่ (John Urry, 2007) ได้ระบุถึงลักษณะ 3 ประการของสังคมศาสตร์ (social sciences) ที่ทำให้มองไม่เห็นธรรมชาติที่เคลื่อนย้ายของชีวิตทางสังคม (a-mobile) อันได้แก่

1. ละเลย (neglect) การเคลื่อนย้ายและการสื่อสารของคน ความคิด สิ่งของ ทั้งที่การเคลื่อนย้ายเหล่านี้ขึ้นกับระเบียบทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ในที่นี้จะเห็นว่าการเข้ามาทำงานในไทยของคนญี่ปุ่นประกอบด้วย ทั้ง 3 มิติ กล่าวคือความใกล้ชิดทางสังคมที่มีมานาน การดำเนินแผนการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่มุ่งดึงดูดการลงทุนในอุตสาหกรรมต่างชาติ การจัดการโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับวิถีชีวิตของคนญี่ปุ่นที่เพียบพร้อม ทั้งด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย (บ้านแบบญี่ปุ่น โรงแรมเครือญี่ปุ่น) ที่ทำงาน (โรงงาน เครือข่ายบริษัท) การพักผ่อนหย่อนใจ (สนามกอล์ฟ สแน็คบาร์ แบบญี่ปุ่น) ชีวิตครอบครัว (โรงเรียนลูก สิ่งรองรับทางสังคมสำหรับแม่บ้านที่ติดตามมา) จินตนาการเชิงพื้นที่ของคนไทยในศรัทธาเองที่มองญี่ปุ่นว่าเป็นชาติที่ก้าวหน้า นำความเจริญทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมมาสู่เมือง จนทำให้ญี่ปุ่นไม่เพียงเป็นที่ต้อนรับจากคนในท้องถิ่น แต่เป็นที่ต้อนรับในระดับนโยบาย มีการพัฒนาเชิงสถาบันเพื่อรองรับ เช่น การที่มหาวิทยาลัยในพื้นที่เปิดหลักสูตรเฉพาะเพื่อผลิตคนบ่อนบริษัทญี่ปุ่น หรือการที่โรงเรียน

ในพื้นที่สอนภาษาญี่ปุ่นเป็นภาษาที่สาม

2. การลดนัยสำคัญของการเคลื่อนย้าย (minimization of mobility) ต่อแง่มุมสำคัญๆ ของชีวิต เช่น ชีวิตครอบครัว การทำงาน การเมือง การศึกษา ประเด็นนี้ชี้ให้เห็นว่าแบบแผนการเคลื่อนย้ายมีผลต่อความเปลี่ยนแปลงในการก่อตัว พัฒนาการและความเปลี่ยนแปลงของสถาบันต่างๆ แทนที่การวิเคราะห์เชิงโครงสร้างแบบเดิม (structural analysis) ที่ไม่มองการเคลื่อนย้ายว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเปลี่ยนแปลง

ในกรณีของครอบครัวชาวญี่ปุ่น การเคลื่อนย้ายมีผลต่อชีวิตครอบครัวอย่างมาก กล่าวคือ แรงงานทักษะสูงชาวญี่ปุ่นที่เคลื่อนย้ายมาทำงานในไทย จะเดินทางมาพร้อมกับครอบครัวโดยการจัดการของบริษัทที่สังกัด การมีบ้านและโรงเรียนแบบญี่ปุ่น รวมถึงมีสมาคมแม่บ้านรองรับ ทำให้ดูเฟื่องฟู การเคลื่อนย้ายเหมือนจะไม่ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตพวกเขามากนัก ชาวญี่ปุ่นกลุ่มนี้สามารถใช้ชีวิตได้คล้ายกับที่ใช้ชีวิตในญี่ปุ่น ลูกๆ สามารถมีการศึกษาในระบบเดิมแม้จะมีการเคลื่อนย้ายข้ามพื้นที่ ภรรยายังสามารถมีเพื่อนชาติเดียวกันและทำกิจกรรมแบบเดิมได้ ทว่า ในอีกด้านหนึ่งผู้วิจัยก็พบว่า การเดินทางเคลื่อนย้ายนี้มีแง่มุมที่เสริมอำนาจให้กับแม่บ้านชาวญี่ปุ่นอยู่ไม่น้อย กล่าวคือ คุณมาซาคัตสึซึ่งทำกิจการร้านอาหารได้เล่าให้ฟังว่า แม่บ้านชาวญี่ปุ่นที่ศรีราชาเป็นสมาชิกในครอบครัวที่มักจะบักหลักอยู่ที่ประเทศไทยมากกว่าสมาชิกคนอื่นๆ ในครอบครัว ในขณะที่ลูกๆ เมื่อจบการศึกษาระดับมัธยมต้นมักจะถูกส่งกลับไปเรียนต่อชั้นมัธยมปลายที่ญี่ปุ่น เพื่อเตรียมตัวสอบเข้ามหาวิทยาลัย แม่หลาย ๆ คนกลับเลือกที่จะไม่ติดตามลูกกลับไปด้วย หรือในอีกหลายครอบครัวที่สามีถูกบริษัทส่งกลับหรือส่งไปทำงานที่ประเทศอื่น ภรรยาก็ไม่ยอมกลับไปกับสามี โดยให้เหตุผลว่า ตัวเองมีเพื่อนที่นี่และชอบใช้ชีวิตที่นี่ ในแง่นี้การเคลื่อนย้ายจึงเป็นการเปิดโอกาสให้กับทางเลือกในการใช้ชีวิตของภรรยา ตรงข้ามกับเมื่ออยู่ที่

ญี่ปุ่นซึ่งวัฒนธรรมที่นั่นอาจจะทำให้พวกเขาต้องยึดติดกับบทบาทของการเป็นแม่บ้านเป็นหลัก ในแง่นี้จึงอาจมองได้ว่า การเคลื่อนย้ายไม่เพียงจะเสริมอำนาจให้กับผู้ชายที่เป็นผู้ย้ายถิ่น แต่ยังเสริมอำนาจให้กับผู้หญิงในฐานะภรรยา ทำให้เธอสามารถใช้ชีวิตที่พ้นไปจากธรรมเนียมประเพณีที่เคร่งครัดได้อีกด้วย

3. สังคมศาสตร์มีแนวโน้มจะเน้นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนโดยลดความสำคัญของโครงสร้างพื้นฐานทางกายภาพและทางวัตถุว่ามีผลต่อการจัดระเบียบและประสานงานของกิจกรรมทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของคนอย่างไร ในงานศึกษานี้จะเห็นว่า เครือข่ายบริษัท การมีอยู่ของสายการบิน การขนส่งทางเรือ การเคลื่อนย้ายได้ง่ายและรวดเร็วของวัตถุดิบ ตั้งแต่วัตถุดิบในการผลิตไปจนถึงอาหาร สัญญาณดาวเทียมในการถ่ายทอดโทรทัศน์ การมีมือถือ อินเทอร์เน็ต เครือข่ายโรงเรียน โรงเรียนสอนภาษา การเคลื่อนย้ายของทุนแล้วแต่ส่งผลต่อการเคลื่อนย้าย ความหมาย และประสบการณ์ที่แรงงานทักษะสูงมีต่อการย้ายถิ่นทั้งสิ้น

นอกจากเครือข่ายพื้นฐานจะมีความสำคัญในการก่อตัวและความเป็นสถาบันของความสัมพันธ์ทางสังคมแล้ว เครือข่ายพื้นฐานการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนยังมีลักษณะการสั่งสมกลับไปกลับมา (cumulative causation) คือเครือข่ายพื้นฐานขยายความเป็นไปได้ของความสัมพันธ์ และความสัมพันธ์ขยายความเป็นไปได้ของโครงสร้างพื้นฐาน ในกรณีแรงงานทักษะสูงชาวญี่ปุ่นในไทย จำนวนที่เพิ่มขึ้นของชาวญี่ปุ่นทำให้มีโครงสร้างพื้นฐานรองรับมากขึ้นและส่งกลับไปสร้างประสบการณ์การเคลื่อนย้ายของชาวญี่ปุ่นว่าเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา สะดวกสบายและเรียกร้องการปรับตัวน้อย นอกจากนี้ การมีโครงสร้างพื้นฐานรองรับเช่นนี้ ยังเป็นการดึงดูดให้ครอบครัวโยกย้ายตามมาสมทบกับสามีที่ถูกบริษัทส่งมาทำงาน ความมีอำนาจทางเศรษฐกิจของผู้ย้ายถิ่นยังทำให้คนไทยไม่มองว่าการไม่ปรับตัว หรือการรังเกียจอาหาร

ข้างทาง ไม่รับประทานอาหารไทย เป็นเรื่องยอมรับไม่ได้ แต่กลับมอง
ประเด็นดังกล่าวเป็นเรื่องปกติธรรมดา ตรงกันข้าม พวกเขากลับปรับ
เปลี่ยนตัวเองเพื่อรองรับการใช้ชีวิตตามแนวทางของชาวญี่ปุ่น ในด้านของ
การอธิบาย การทำความเข้าใจปรากฏการณ์นี้จากมุมมองของการเคลื่อน
ย้ายยังเป็นการก้าวข้ามการอธิบายแบบวัฒนธรรมกำหนดที่มักมองว่าชาว
ญี่ปุ่นมักไม่ปรับตัวทางวัฒนธรรมเมื่อเทียบกับผู้อพยพชาติอื่นๆ

การเคลื่อนย้ายของแรงงานทักษะสูงในไทย: การเคลื่อนย้าย การเคลื่อนที่ และการเคลื่อนย้ายเสมือน

บรรณานุกรม

- Cresswell, T. (2006). *Mobility in the modern western world*. London: Routledge.
- Cresswell T. (2010). Towards a politics of mobility. *Environment and Planning D: Society and Space* 28(1), 17–31.
- Faist, T. (2000). *The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces*. Oxford: Oxford University Press.
- Howard, R. W. (2009). The migration of westerners to Thailand: An unusual flow from developed to developing world. *International Migration*, 47(2), 193–225.
- Huguet, J. W. (2014). *Thailand migration report*. Bangkok: International Migration Organisation.
- Japanese Institute for Overseas Investment (JOI). (2015). Survey Report on Overseas Business Operations by Japanese Manufacturing Companies: Results of the JBIC FY2015 Survey: Outlook for Japanese Foreign Direct Investment Z27th Annual Survey).
- Kong, L. (2014). Transnational mobilities and the making of creative cities. *Theory, Culture and Society*, 31(7/8), 273–289
- Mahler, K. A. (2014). White migrant masculinities in Thailand and the paradoxes of western privilege. *Social and Cultural Geography*, 15(4), 427–448.
- Massey, D. S. (1993, September). Theories of International Migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*, 19(3), 431–466.
- Research Division, Policy and Strategy Office for Financial Operations, Japan Bank for International Cooperation. (2015). Survey Report On Overseas Business Operations by Japanese Manufacturing Companies: Results of the JBIC FY2014 Survey: Outlook for Japanese Direct Investment (26th Annual Survey), 3.
- Salt, J. (1997). International movement of the highly skilled. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No.3. Paris: OECD Publishing.
- Sassen, S. (2000). Women's burden: Counter-geographies of globalisation and the feminization of survival. *Journal of International Affairs*, 53 (Spring), 503–524.
- Sassen, S. (2005). The global city: Introducing a concept. *Brown Journal of World*

- Affairs*, XI(2), 27–43.
- Sennett, R. (2001, February). New capitalism, new isolation: A flexible city of strangers. In *Le Monde Diplomatique*, Retrieved from <http://mondediplo.com/2001/02/16cities>.
- Sheller, M., & Urry, J. (2006). The new mobility paradigm. *Environmental and Planning A: Economy and Space*, 38, 207–226.
- Sinatti, G. (2008). The Making of urban translocalities: Senegalese migrants in Dakar and Zingonia. In M. P. Smith & J. Eade (Eds.), *Transnational ties: Cities, migrations and identities* (pp. 61–76). New Brunswick, NJ.: Transaction
- Urry, J. (2007). *Mobilities*. Cambridge, UK and Malden, MA: Polity.
- Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), 1024–1054.
- Yeoh, B.S.A., & Lam, T. (2016). Immigration and its (dis) contents: The challenges of highly skilled migration in globalizing Singapore. *American Behavioral Scientist*, 60(5–6), 637–658.